

Секція: Історичні науки

Кошелєв Артем Олександрович

аспірант кафедри Нової та новітньої історії зарубіжних країн

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО ЖАНРУ В ЕЛЛІНІСТИЧНИЙ ПЕРІОД

Вихідною тезою дослідження є твердження про те, що вивчення та популяризація життєдіяльності окремої людини, її поведінки та досвіду є соціально-сконструйованим феноменом. З одного боку, суспільні норми та цінності визначають фокус зацікавленості долею іншої особистості. Це можна простежити як у способах зображення біографії, так і у визначенні конкретних аспектів життя людини, які повинні бути змальованими у певній історичній реальності. Герої біографії не є випадковим вибором своїх авторів. Вони з'являються як результат складних культурних процесів у суспільстві і виступають їхнім конструктом. З іншого боку, поява та популяризація біографічних робіт, а, точніше, осіб, життя яких вони висвітлюють, здатна визначати напрямок гуманітарного розвитку суспільства.

На прикладі традиції зображення життєдіяльності людини в античній культурі ми хочемо знайти підтвердження зазначеним вище тезам. Зокрема, увага була зосереджена на елліністичному періоді. Саме в цей час відбувалися суспільно-політичні процеси, які, за визнанням дослідників, призвели до змін у формуванні соціальних вподобань щодо героїв біографії та аспектів їхнього життя.

Розвиток біографічного жанру елліністичного типу прийнято виводити із початком кризи полісного способу життя¹, який почав проявлятися у IV ст. до н. е. Криза призвела до розгортання індивідуалістичних тенденцій духовного життя людини. Першими представниками біографічного жанру елліністичного типу вважаються Ісократ та Арістоксен Тарентський [2, с. 161]. Не поглиблюючись у деталі опису їхніх творів, зазначимо, що обидва автори були «зароджені однією культурно-історичною ситуацією», а в їхніх творах починають чітко прослідковуватися вподобання епохи з приводу відбору героїв біографії. Зокрема героями біографій стають монархи та діячі культури (філософи, музиканти та поети). За визначенням С. Аверинцева поєднання цих двох, на перший погляд, різних типів людей викликанні однією яскравою тенденцією. І монархи, і митці знаходились поза рамками полісної моралі:

«Зближення цих двох людських типів несподіване, але цілком зрозуміле: самовладний монарх та емансипований від полісного укладу мислитель або артист у рівному ступені викликали інтерес не лише своїми загальнозначимими «діяннями», для яких могло знайтися місце і в монументальній історіографії старого типу, але й своїми приватним способом життя» [2, с. 159-161].

Елліністична біографія носила в собі елемент протесту проти полісної суспільної моралі і підносила індивідуальні, глибоко особисті аспекти життя людини. Саме це визначало вибір героїв опису, які цікавили авторів зазначеного періоду. Варто зауважити, що перераховані нижче категорії особистостей побудовані на основі аналізу збережених заголовків елліністичних творів, які можна назвати біографічними або наближеними до жанру. Таким чином, С. Аверинцев з певними застерегами проголошує

¹ Під кризою класичного грецького полісу ми розуміємо період в історії розвитку Давньої Греції, який розпочався після Пелопоннеської війни 431-404 рр. до н. е. і пов'язаний із кризою як в економічній, так і соціально-політичній сферах життя суспільств різних грецьких полісів [1].

існування загального стилю елліністичного біографізму і стверджує єдність цієї традиції [2, с. 165]. Протестний характер епохи визначав і героїв, яких вона підносила. Зокрема, виокремлюють наступні категорії античної еліністичної біографії.

Перша - це діячі культури. Фактично кожен представник елліністичної біографічної традиції здійснив життєпис одного з античних філософів. Зокрема Піфагора, Емпедокла, Зенона Елейського, Анаксагора, Сократа, Платона, Діогена, Аристотеля та інших. Окрім філософів улюбленцями елліністичних біографів називають поетів (наприклад, Епіама, Софокла або Гомера), музикантів, риторів, істориків, граматиків та лікарів.

Щодо другої категорії - представників політичної діяльності, то у центр зацікавленості, у першу чергу, потрапляли монархи (наприклад, «Життя Філіппа» або «Життя Олександра») або тирані (збірки Фанія Ереського «Про сицилійських тиранів» або Батона Синопського «Про ефеських тиранів»). Список «цікавих» особистостей для елліністичного біографа складався з тих людей, які найбільше відступали від норм полісного укладу життя [2, с. 165-170].

У зазначеній тенденції ми споглядаємо історичність жанру біографії, тобто його визначеність соціо-культурною реальністю та інтелектуальним кліматом, який панує у суспільстві. Зміна загальних настроїв соціуму призводить до формування нових героїв у ньому. Реакції елліністичних авторів дозволяють це прослідкувати. З певною долею впевненості можна стверджувати, що життя героїв біографії перетворюється у конструкт, який визначається культурною атмосферою у різні історичні періоди часу. А іноді складаються ситуації, за яких одна й та сама особа стає героєм біографії за різних політичних умов. Очевидно, що це пов'язано із високим рівнем значимості цієї людини для суспільства, але її біографія конструюється з тих аспектів життя, які є важливими для конкретної

історико-культурної реальності. У межах античної біографістики подібна тенденція також прослідковується. Для того, щоб краще її розкрити, розглянемо другий важливий аспект розвитку культури створення біографії у Давній Греції та Римі.

Мова йде про наявність двох традицій життєпису: цивільної та підривної [3], які сформувалися в античності та співіснували протягом довгого періоду часу. Подібний поділ усієї біографістики є умовним і лише одним з можливих підходів до класифікації. Ми його підтримуємо тому, що він переконливо демонструє вплив суспільно-політичної атмосфери на формування героїв біографій. Згідно із цим підходом, перша традиція античних життєписів організована навколо домінуючих соціальних цінностей, навіть якщо герої їх порушують і стають поганим прикладом для наслідування. Її надано назву цивільна традиція, тобто така, що підтримує існуючий суспільний та культурний лад. Інша, яку називаються підривною, надає голос умовним маргіналам суспільства, які кидають виклик традиційним цінностям. Ми погоджуємося із твердженням авторів цієї концепції, що хоча ці дві біографічні традиції й не отримали статусу формальних жанрів, вони є стабільними та впізнаваними протягом довгого часу, починаючи від класичної епохи і триваючи до пізньої античності [3, с. 29].

Витоки обидвох традицій беруть початок з праць Ксенофонта «Агесілай» («Похвальне слово Агесілаю») та «Спогади про Сократа» (лат. «Memorabilia»). Фундаментальною особливістю цивільної традиції є акцент на чеснотах (або пороках) героя з точки зору тогочасної суспільної моралі. Незважаючи на результати діяльності людини (поразка або перемога у війни тощо) критерієм оцінки її характеру є відповідність домінуючим ідеалам суспільства. Ця людина є центральним гравцем, частиною системи, моделлю, яку варто або не варто наслідувати тим, хто, наприклад, у майбутньому буде управляти державою або військом [3, с.

33]. Також звернемо увагу на форму, яка обиралася авторами для зображення життя свого героя. Наратив, цілісна розповідь, у якій розкривається характер особистості стала основним інструментом для досягнення мети. Очевидно, це пов'язано із двома особливостями створення біографії у зазначеній традиції: розповідь у вигляді історії і, відповідно, хронологічна її побудова.

Друга традиція, яка започаткована працею Ксенофонта «Спогади про Сократа», отримала назву «підривна» («subversive»). Характеризуючи її, виокремлюють одну дуже важливу особливість - протест проти існуючих норм та цінностей. Інтерес у біографіях фокусується на особах, які «підривають» або ставлять під сумнів суспільний лад, у якому проживають.

Вище зазначалося, що подібна тенденція у створенні біографій проглядається з часів еллінізму і пов'язана із кризою полісного способу життя [2-3]. Це надає додаткового аргументу на користь виокремлення цієї традиції. Ми вже згадували, що центральними фігурами цієї частини античної біографії ставали люди, кого називають маргіналами суспільства. «Спогади про Сократа» Ксенофонта можна віднести до цієї частини творів.

Підсумовуючи вищезазначене, ми прийшли до наступних висновків.

По-перше, антична культура сформувала способи дослідження життєдіяльності людини і продемонструвала взаємозалежність між соціокультурною реальністю та «героями» або «антигероями», які підносилися у її межах. Прослідкувати це можна у моменти трансформацій суспільного життя, зміни його цінностей. У Давній Греції прикладом подібної ситуації стала криза класичного грецького поліса. Поступові, але невпинні зміни у політичній та соціо-економічній сферах призводили до формування як нових героїв біографії, так і підходів до висвітлення їхньої життєдіяльності.

По-друге, з великою долею ймовірності ми можемо стверджувати, що виявляючи тенденції у формуванні суспільних «героїв», які відображаються у створених сучасниками біографіях, з’являються можливості простежити особливості розвитку ціннісних орієнтацій суспільства.

Література

1. Ляпустин . Б. С., Суриков И. Е.. Древняя Греция: учеб. пособие для вузов / Б. С. Ляпустин, И. Е. Суриков. «Дрофа», М.: 2007. – С. 262-275.
2. Аверинцев С. С. Плутарх и античная биография. К вопросу о месте классика жанра в истории жанра. — М.: Наука, 1973. — С. 161.
3. Konstan D. Walsh R. Civic and subversive biography in antiquity / Greece and Rome Narrative Technique and Fictionalization. Edited by K. de Temmerman and Kr. Demoen. Cambridge University Press, 2016. – P. 26-43.